

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-17>

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

FORMATION OF RHETORICAL COMPETENCE SPECIALIST IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

Лішгаба Т.В.,

*orcid.org/0000-0002-6060-0900**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті теоретично обґрунтовано доцільність виділення риторичної компетентності як складника професійно-педагогічної компетентності, проаналізовано різні підходи до визначення сутності й структури риторичної компетентності. Установлено, що риторичні вміння є професійно необхідними для майбутнього спеціаліста, а риторична освіта сприяє розвитку цілої системи особистісних якостей молодого людини: культури мислення, мовлення, поведінки, спілкування, виконавської майстерності, емоційної культури.

На основі аналізу тлумачень поняття «риторична компетентність» різні науковці з'ясували, що риторична компетентність – це поєднання теоретичної та практичної готовності фахівця до продукування текстів різного типу відповідно до мети й ситуації публічного мовлення, умілого використання риторичних засобів з метою впливу на адресата в процесі мовної комунікації, риторичного й особистісного самовдосконалення.

У процесі дослідження виділено структурні компоненти риторичної компетентності: риторичні знання, уміння, набір необхідних якостей особистості, відповідні ціннісні орієнтації, досконале володіння мовленевою стратегією і тактикою, уміння керувати комунікативним процесом і здійснювати бажаний вплив на аудиторію.

Зазначено, що для ефективного здійснення професійно-риторичної діяльності майбутньому фахівцю необхідно розвивати свої риторичні вміння й навички, серед яких найбільш важливими є вміння аналізувати тексти, висловлювати й аргументувати власні думки про зміст і форму вираження; сприймати висловлювання різних стилів і типів мовлення; будувати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру; давати оцінку тексту, його змісту й формі; володіти видами та жанрами красномовства й впливати на аудиторію; виступати з власними повідомленнями, критично оцінювати їх, редагувати.

Проаналізовано особливості та шляхи формування риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Запропоновано систему вправ і завдань, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь студентів.

Ключові слова: професійна компетентність, комунікативна компетентність, риторична компетентність, риторичні знання, риторичні вміння.

The article theoretically substantiates the expediency of allocating rhetorical competence as a component of professional and pedagogical competence, analyzes various approaches to defining the essence and structure of rhetorical competence. It has been established that rhetorical skills are professionally necessary for a future specialist, and rhetorical education contributes to the development of a whole system of personal qualities of a young person: culture of thinking, speech, behavior, communication, performance skills, emotional culture.

Based on the analysis of the interpretations of the concept of “rhetorical competence” by various scholars, it is found that rhetorical competence is a combination of theoretical and practical readiness of a specialist to produce texts of various types in accordance with the purpose and situation of public speaking, skillful use of rhetorical means to influence the addressee in the process of language communication, rhetorical and personal self-improvement.

The study identifies the structural components of rhetorical competence: rhetorical knowledge, skills, a set of necessary personality qualities, appropriate value orientations, perfect mastery of speech strategy and tactics, the ability to manage the communication process and exert the desired impact on the audience.

It is noted that in order to effectively carry out professional rhetorical activities, a future specialist needs to develop his or her rhetorical skills, among which the most important are the ability to analyze texts, express and argue their own opinions about the content and form of expression; perceive statements of different styles and types of speech; build their own monologue and dialogues; evaluate the text, its content and form; master the types and genres of eloquence and influence the audience; deliver their own messages, etc.

The features and ways of forming the rhetorical competence of future physical education teachers/coaches in the process of studying the course “Ukrainian Language (for professional purposes)” are analyzed.

A system of exercises and tasks is proposed that promotes the mastery of rhetorical information and the formation of professionally important linguistic and rhetorical skills of students.

Key words: professional competence, communicative competence, rhetorical competence, rhetorical knowledge, rhetorical skills.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку суспільства, освіти й науки висуває високі вимоги до компетентності фахівців різних напрямів. Особливо відчутні потреби вдосконалення педагогічної освіти, зокрема навчання майбутніх учителів фізичної культури/тренерів. Конкуренція на ринку праці передбачає перехід до ефективніших форм фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи з молоддю, а реалізація прогресивних ідей гуманістичної парадигми освіти в практиці загальноосвітньої школи вимагає підготовки висококваліфікованих учительських кадрів. Під час проведення різноманітних форм фізичного виховання вчителю/тренеру необхідно грамотно формулювати цілі й завдання, повідомляти учням теоретичні відомості, пояснювати техніку виконання вправ, аналізувати й оцінювати якість їх виконання, підводити підсумки навчального заняття тощо. Відтак невід’ємною ознакою професіоналізму вчителя фізичного виховання/тренера є його риторична культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентність у системі педагогічної освіти є предметом наукового розгляду І. Беха, С. Гончаренка, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної, В. Сластьоніна та ін. Питання підготовки фахівців до професійно-мовленнєвої діяльності висвітлюють у працях Н. Бабич, Г. Балл, А. Богуш, Н. Волкова, Л. Загородня, В. Пасинок, С. Хаджирадєва та ін.

Останніми роками значно активізувалися дослідження з риторики, вивчення її впливу на формування професійних якостей фахівців різних галузей знань і виховання мовної особистості. У наукових розвідках Н. Бабич, Н. Безменова, Я. Білоусова, Н. Голуб, Л. Горобець, О. Горошкіної, А. Капської, К. Климової, Г. Клочєка, Л. Коваль, О. Кучерук, Л. Кузьміної, Л. Мамчур, Л. Мацько, Л. Міщик, В. Нищети, М. Пентилюк, Г. Сагач, О. Сальнікової, І. Якобчук та ін. порушуються різні аспекти риторичної проблематики, зокрема формування риторичної культури як складника професійної.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що, незважаючи на інтерес дослідників до окресленої проблеми, окремі її аспекти залишаються маловивченими й досить актуальними, зокрема питання специфіки риторичної компетентності вчителя фізичної культури/тренера.

Мета дослідження. Мета публікації полягає у визначенні сутності поняття «риторична компетентність» як базового компонента професійно-педагогічної компетентності й окресленні шляхів і способів формування риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні багато вчених намагаються розробляти ефективні моделі й технології формування в майбутніх педагогів різних компетентностей у процесі навчання. Щодо самого поняття компетентності С. Бондар, наприклад, уважає, що це здатність і готовність до продуктивної діяльності; інтегрована характеристика якостей особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, уміння [1, с. 95].

У педагогіці професійної освіти функціонують поняття «професійна компетентність», «професійно-педагогічна компетентність» або «професійна компетентність педагога». Професійну компетентність науковці трактують як інтегративне особистісно-діяльнісне новоутворення, яке

являє собою збалансоване поєднання знань, умінь і сформованої професійної позиції, що дає змогу самостійно та якісно виконувати завдання професійної діяльності та яке перебуває у відносинах діалектичної залежності з професійною спрямованістю особистості [5, с. 58–59]. Професійна компетентність включає сукупність ключових, базових і спеціальних компетентностей.

Більшість учених дотримується думки, що студенту, майбутньому вчителю, з метою реалізації успішної педагогічної діяльності потрібно оволодіти різними компетентностями, серед яких, наприклад, Н. Голуб виокремлює компетентність у професійній сфері (спрямовану на викладацьку діяльність і самовдосконалення), компетентність у комунікативно-соціально-морально-етично-правовій сфері, компетентність в інформаційно-технологічній сфері, комунікативну, інформаційну й регулятивну, когнітивну (професійно-педагогічну ерудицію), психологічну (емоційну культуру й психологічну зіркість), комунікативну (культуру спілкування та педагогічний такт), риторичну (професійну культуру мовлення), професійно-технічну, професійно-інформаційну (моніторингову культуру) [4]. Серед багатьох компетентностей дослідниця виділяє й риторичну.

Аналізуючи означену проблему, науковці зазначають, що риторична компетентність є однією із життєвих компетентностей, яка повинна формуватися в процесі навчання в загальноосвітній школі й у вищому навчальному закладі. Педагоги-практики вказують на важливість формування риторичної компетентності, аргументуючи це тим, що існує необхідність переконливого мовлення в різних видах суспільного й міжособистісного спілкування, на що й орієнтує риторика; потреба формувати образ мовця (оратора) з внутрішньою готовністю не тільки спілкуватися, а й відповідати за промовлене висловлювання, пропагувати високу суспільну мораль і бути її зразком; необхідність особистостей вільно будувати діалог у будь-яких ситуаціях мовленнєвого спілкування, використовуючи усталені в суспільстві формули, що сприяють взаєморозумінню людей у процесі спілкування [3, с. 141].

Єдиного тлумачення риторичної компетентності сьогодні немає. Розглядаючи сутність поняття «риторична компетентність», науковці трактують його як здатність мовця ефективно використовувати мовно-риторичні знання, уміння й досвід із метою гармонізації всіх видів спілкування, досягнення комунікативної мети, утвердження вищих морально-етичних і патріотичних ідеалів суспільства [2, с. 137]; як інтегровану якість, що виражається через здатність особистості унормовано, усвідомлено, риторично правильно використовувати мовні ресурси з метою продукування авторсько-адресного тексту, створюючи психологічний комфорт спілкування в умовах конкретної комунікації [6, с. 27].

На думку М. Пентилюк, під час формування риторичних умінь і навичок необхідно оволодіти теоретичними основами риторики як науки та практичною риторикою, що передбачає такі види писемного мовлення, як діловий лист, ведення щоденників, написання доповідей, рефератів, конспектів, публіцистичних статей [10].

Л. Мацько вважає, що необхідно засвоїти знання, що є змістом риторики як науки, освоїти систему понять, оволодіти риторичною термінологією; вивчити історію та джерела риторики, педагогічної майстерності, бо всі відомі оратори були майстерними педагогами риторики; ознайомитися з промовами визначних риторів минулого й сучасності з метою використання їхнього досвіду; досконало оволодіти риторичним аналізом тексту різних типів промов, навчитися визначати тему, тези, докази й мовні засоби; використовуючи власні знання й досвід інших промовців, навчитися самому продукувати тексти різних типів промов для будь-яких ситуацій; виробити уважне й критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики [8, с. 4].

Л. Мамчур проблему мовно-риторичної компетентності розглядає в контексті педагогічної майстерності вчителя, його національної самосвідомості й виділяє такі її складники, як «лексико-граматична грамотність і багатство словникового складу; виразність стилістики та правильність вибору стилю й тону мовлення, уміння спілкуватися, управляти своїм мисленням і мовленням; володіння технікою висловлювання (постановка голосу, техніка дихання, тембр, наявність відповідних динамічних відтінків)» [7, с. 184].

До структури риторичної компетентності науковці зараховують риторичні знання, уміння, набір необхідних якостей особистості, відповідні ціннісні орієнтації, досконале володіння мовленнєвою стратегією і тактикою, уміння керувати комунікативним процесом і здійснювати бажаний вплив на аудиторію. Важливими компонентами риторичної компетентності є риторичні знання й уміння [9, с. 96].

Для ефективного здійснення професійно-риторичної діяльності майбутнім педагогам необхідно знати предмет риторики, її тематику, термінологію, систему законів риторики, за якими організовується та скеровується мисленнєво-мовленнєва діяльність, методика й основні етапи підготовки публічного виступу, прийоми переконання й ведення різних типів спору, ознайомитися з історією та кращими зразками античної й вітчизняної риторики.

Серед виділених науковцями риторичних умінь основними є такі: уміння готувати публічну промову й виступати з нею перед аудиторією; вести ділову розмову чи бесіду; володіти культурою конструктивного полілогу у формі публічного спору (дискусії, диспуту, полеміки); давати загальнориторичну оцінку ефективності продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності [11, с. 14]; уміння співвідносити мовлення з морально-етичними категоріями й поняттями – істинністю, природністю, щирістю, тактовністю, демократичністю; володіння технікою мовлення, невербальними засобами спілкування; володіння топосами спілкування; уміння створювати психологічний комфорт спілкування [6, с. 27].

Аналіз тлумачень поняття «риторична компетентність» різними авторами дає змогу зробити висновок, що риторична компетентність – це поєднання теоретичної та практичної готовності фахівця до продукування текстів різного типу відповідно до мети й ситуації публічного мовлення; умілого використання риторичних засобів з метою впливу на адресата в процесі мовної комунікації; риторичного й особистісного розвитку та самовдосконалення.

Таким чином, студенти повинні розвивати свої риторичні вміння й навички, серед яких найбільш важливими є вміння аналізувати тексти, висловлювати й аргументувати власні думки про зміст і форму вираження; сприймати висловлювання різних стилів і типів мовлення; будувати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру, надаючи виразності мовному оформленню; давати оцінку тексту, його змісту й формі; володіти видами й жанрами красномовства й впливати на аудиторію; виступати з власними повідомленнями, критично оцінювати їх, редагувати.

Власний досвід викладання української мови для студентів спеціальностей 014.11 Середня освіта (Фізична культура), 017 Середня освіта (Фізична культура і спорт) дає підстави констатувати недостатній рівень сформованості риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів. Без спеціальних заходів їхня риторична підготовленість не характеризується самостійністю та креативністю, у ній не проявляється критичність мислення, уміння переконувати аргументовано, дотримуватися професійної етики вербального й невербального спілкування, уміння розпізнавати маніпулювання та здатність не застосовувати маніпулятивні техніки під час виконання професійних функцій, розуміти невербальну комунікацію, тобто студенти не володіють на належному рівні складниками риторичної компетентності. Це свідчить про необхідність удосконалення риторичної підготовки студентів факультету фізичного виховання в процесі їхнього професійного становлення.

Потреба в розвитку риторичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури/тренерів є настільки очевидною, що це зумовило введення в навчальний процес факультету фізичного виховання Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Програма зазначеної дисципліни містить три змістові модулі: «Законодавчі та нормативно-стильові основи професійного мовлення», «Наукова комунікація як складова фахової діяльності» й «Професійна комунікація». Останній модуль дає змогу виділити теми, які розкривають базові категорії, відомості про розвиток риторики, риторичні закони, модель риторичного ідеалу вчителя/тренера, принципи й особливості педагогічної риторики, взаємодію мовних і невербальних засобів у педагогічному дискурсі, жанри

педагогічного мовлення. Відповідно до специфіки курсу, опанування риторичних відомостей має прикладне спрямування на оволодіння стратегіями й тактиками переконливого педагогічного мовлення з урахуванням форм, типів, стилів, жанрів мовлення. Зміст програми передбачає оволодіння студентами риторичними вміннями, практичним досвідом красномовства в різних професійно-педагогічних ситуаціях. Крім лекційних і практичних занять, особливе місце в змісті дисципліни відводиться завданням для самостійної роботи: у результаті студенти готують наукові повідомлення («Успішність спортивної діяльності та спілкування», «Проблеми культури спілкування в спорті», «Роль спілкування у вирішенні актуальних для спорту проблем», «Педагогічне спілкування в спорті», «Стиль спілкування в командних видах спорту», «Міжособистісне спілкування в спортивній діяльності», «Засоби спілкування вчителя фізичної культури з учнями», «Компроміс як стратегія спілкування в спорті», «Невербальне спілкування в спортивній діяльності», «Проблеми гендерної рівності в галузі фізичної культури та спорту» тощо); виступають із публічними промовами, презентуючи їх («Що я вважаю своїм найбільшим досягненням?», «Мої прийоми самореалізації», «Стратегія мого професійного розвитку, «Що вас приваблює в професії вчителя фізичної культури?», «Чи варто йти в професійний спорт?», «Як спортсменам подолати страх невдачі?», «На що треба звернути увагу під час вибору виду спорту?», «Чи варто жінкам займатися силовими видами спорту?», «Екстремальні види спорту: переваги та недоліки», «Як зробити уроки фізичної культури цікавими?», «Як привчити дитину до спорту?», «Історії великого успіху» тощо).

Під час вивчення риторики студенти вдосконалюють себе як носія мови, прагнуть відчуті тісніший зв'язок освітнього процесу із життям. Тому є потреба у створенні мовної ситуації, розробленні вправ із прагматичним аспектом.

З метою створення умов для активного застосування студентами риторичних умінь і навичок варто використовувати метод дидактичної гри, у ході якої максимально реалізується мисленнєво-мовленнєва діяльність. Доцільно проводити різні види ігор: сюжетно-рольові, ігри-вправи й ігри-драматизації.

На практичних заняттях можна використовувати ігри-вправи, оскільки їх проведення вимагає небагато часу (5–10 хвилин), активізує мислення, увагу, пам'ять, сприяє збагаченню мовлення студентів. Наприклад, «Гра в явища»: викладач називає якесь явище, а студенти самостійно, у парах або малих групах мають дібрати до них епітети, порівняння тощо.

Проте більш результативними для студентів є сюжетно-рольові ігри, оскільки вони найбільше наближають освітній процес до життя. Наприклад, пропонуємо студентам такі вправи:

1. Україна входить до десятки найбільш проблемних країн щодо вживання допінгу. За градацією WADA, легка атлетика (і в Україні, і у світі) – вид спорту з одним із найвищих ризиків уживання допінгу. Обов'язковою умовою допуску українських легкоатлетів до змагань є тестування, яке обходиться в 100 тисяч доларів на рік.

Моделюємо ситуацію: Вам, тренеру з легкої атлетики/близькій людині, стало відомо, що ваш підопічний/товариш порушує допінгові правила. Чи будете Ви з ним про це говорити? Який стиль спілкування оберете? Розробіть дві різні стратегії спілкування.

2. Підготуйтеся до ділової гри «Співбесіда з роботодавцем». Два студенти розігрують сценарій співбесіди, а інші аналізують усі запитання «роботодавця» й відповіді «претендента», зробивши загальний висновок, чи успішним було інтерв'ю.

Такі сюжетно-рольові ігри мають на меті розвиток ораторських здібностей, швидкості, креативності мислення, навички аналітичного слухання, уміння представляти свої або командні інтереси.

Чільне місце в практичному блоці опанування риторики посідають індивідуальні завдання для творчої групи. Наприклад, пропонуємо студентам підготуватися до групової дискусії за темою: «Що важливіше – моральні принципи чи успішний виступ на міжнародній арені?».

Група 1 – експерти, які виступатимуть у ролі спортсменів за позицією «моральні принципи». Група 2 – експерти, які виступатимуть у ролі спортсменів за позицією «успішний виступ на міжнародній арені». Група 3 – учасники ток-шоу.

Студенти самостійно добирають матеріал за темою дискусії; визначають переконливі аргументи як на захист, так і проти кожної з альтернативних тез; продумують способи розгортання тієї чи іншої тези; оформлюють майбутній виступ у вигляді певного жанру (репліка, судження, коментар, повідомлення, інформація, резюме); формулюють різні типи запитань до захисників тієї чи іншої тези; обмірковують відповіді на можливі питання й заперечення. Така групова робота уможливує самоуправління власною діяльністю, оскільки кожен студент, працюючи в команді, може обирати вид роботи відповідно до рівня власної спроможності до її виконання.

Запропонована система вправ і завдань, рольові ігри покликані забезпечити гармонійний розвиток риторичних умінь і навичок студентів. Проте формування навичок культури спілкування не має обмежуватися виконанням вправ і завдань тільки під час занять з риторики. Розвивати й удосконалювати культуру мовлення студентів потрібно на заняттях з усіх дисциплін протягом усього періоду навчання у вищому навчальному закладі.

Мовлення майбутнього вчителя (будь-якого фаху) має бути зразком для сприймання й наслідування його учнями, тому саме зі студентських років майбутній педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови тощо. Оволодіння риторичною компетентністю дасть змогу студентам аргументовано доводити власну думку, переконувати інших людей, уміло володіти словом, а саме ці вміння є основою успіху в будь-якій галузі діяльності.

Висновки. Отже, високий рівень сформованості риторичної компетентності здобувача вищої освіти в процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням допоможе здійснювати ефективну комунікацію в професійній діяльності. Застосування сучасної методики, риторичних моделей, мовних технік, риторичних вправ, творчих завдань сприятиме формуванню риторичної компетентності здобувача вищої освіти, що забезпечить індивідуальний професійний розвиток, життєвий успіх. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в розробленні сучасної методичної системи формування риторичних умінь у процесі вивченні української мови за професійним спрямуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар С.П. Термінологічний аналіз понять «компетенція» і «компетентність» у педагогіці: їх сутність та структура. *Освіта та управління*. 2007. Т. 10. № 2. С. 95–99.
2. Голуб Н.Б. Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної культури. *Компетентнісний підхід у неперервній освіті* / за ред. І.Г. Єрмакова. Донецьк : Каштан, 2012. С. 140–147.
3. Голуб Н.Б. Риторична компетентність учнів старших. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2011 рік*. Київ, 2012. С. 137–138.
4. Голуб Н.Б. Ідеал сучасного вчителя: мовно-риторичний аспект. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1603/1/25.pdf>.
5. Карпенко О.Г. Зміст та структура професійної компетентності соціального працівника. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. № 4. С. 54–59.
6. Корчова О.М. Риторична компетентність як складник професійної підготовки соціальних педагогів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. Вип. 22. С. 23–29.
7. Мамчур Л.І. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2013. Вип. 8. Ч. 2. 366 с.
8. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика. Київ, 2006. 311 с.
9. Нищета В.А. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2010. № 11. С. 96–98.
10. Пентиліук М.І. Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1421>.
11. Первушина А.В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2002. 22 с.